

Хомчук Марія Василівна
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. *І.І. Ярмошик*)

Права та вольності козацтва у світлі літописів другої пол. XVII ст.

Козацтво та гетьманат стоять у витоків народження української державності. Як відомо нам, найпершою демократичною конституцією у світі була Конституція Пилипа Орлика. Вже тоді козацькі ватажки дбали про демократичний розвиток українського народу, права та вольності козацтва. Дослідження прав і вольностей українського козацтва на сьогодні є досить актуальною темою, оскільки саме тоді відбувалося формування української державності, її ладу і становлення прав і свобод, які ми сьогодні так важко виборюємо. Мова йтиме про права і вольності козаків у світлі українських літописів XVII ст.

Метою статті є охарактеризувати права та вольності українського козацтва у світлі літописів XVII ст.

Головною подією в літописах XVII ст. є Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, яка з самого початку була боротьбою широких селянських і козацьких мас проти польсько-шляхетського гноблення на Україні. Водночас вона була антифеодальною боротьбою. У ній брали активну участь також козацька старшина, дрібна шляхта, населення міст, духовенство, навіть представники інших національностей. Основними гаслами, під якими почалась війна, були боротьба за «давні права і вольності» і за «православну віру», тобто вимоги соціальних і національних прав українського народу.

Цю боротьбу українського народу, а разом із тим права та вольності українського козацтва широко відобразили українські літописи XVII — XVIII ст., зокрема й автор літопису Самовидця.

Ставлення Самовидця до різних суспільних класів, його погляди відбилися в оповіданні про чорну раду 1663 р., де як відомо, суперечності між козацькими верхами і низами після смерті Хмельницького досягли свого апогею. Події відбуваються через 15 років після початку повстання, коли пристрасті народу, здавалось, уже вляглись. Характерною рисою цього оповідання є те, що тут нібито формально діють самі внутрішні сили українського народу, різні його прошарки, які представляють значну територію України. Тут, з одного боку, виступає партія «значних», яку очолюють Я. Сомко і В. Золотаренко, і з другого – голота на чолі з І. Брюховецьким. Після перемоги Брюховецького над «значними» автор літопису пише, що відбувалися знущання. Автор літопису описує, що відбувалися знущання голоти над козацькою старшиною і «значними» людьми. Напевне, саме через це Самовидець недобррозичливо відгукується про Запоріжжя, яке зберігало свої волелюбні традиції, підтримувані козацькими низами, голотою.[1, 100-135]

Однаке тріумфи голоти були недовговічними. Українські гетьмани і царські воєводи в 70 – 80-х роках жорстоко розправлялися з «свавільною черню», привчали її бути дисциплінованою і слухняною. Коли, наприклад, 1687 р. було скинено гетьман а Самойловича і «голота хотіла бунтуватися», з нею жорстоко розправились.

Водночас із рядками зневажливого ставлення до козацької голоти, черні у літопису Самовидця можна знайти й такі сторінки (особливо про гетьманування Д.

Многогрішного і І. Самойловича), де автор, яскраво засуджуючи внутрішню політику козацької старшини, співчуває простому народові та козакам.[2, 57-113]

Констатується, що Самовидець звертається до подій національно-визвольної війни 1648–1654 рр. під проводом Б.Хмельницького з метою актуалізувати давні права та вольності козацтва, відродити їх у нову добу. Самовидець, згадуючи статті Б.Хмельницького, наголошує на необхідності дотримуватися їх. Зокрема, наголошує на правах козацької еліти, а реєстрове козацтво, на його думку, повинно посісти шляхетний стан. У літописі Самовидця відносини, представлені у системі «гетьман – козацька старшина – козацтво», мають яскраво виражений політичний характер. [4, 243-322]

Про права й вольності козацтва згадується в Літописі Греб'янки. Автор цього літопису негативно висловлюється про чернь, тобто до тих, хто не належить до козацтва, водночас він не захищає інтересів козацької старшини. Мислитель є виразником суспільних інтересів козацтва як стану загалом, тобто тієї соціальної верстви, котра була рушійною у національно-визвольних змаганнях, захищала демократичні права та вольності. На думку автора, кожен член демократичного суспільства повинен мати право голосу. Втіленням такої суспільної структури була Запорозька Січ, а ідеальним виразником поглядів С.Величко вбачав козацького ватажка Івана Сірка. [3, 54-218]

Підсумувавши, можна сказати, що у літописах XVII ст. просліджується неоднозначне ставлення до козацьких прав і вольностей. Здебільшого автори літописів критикують козацьку старшину та чернь за їх ставлення до інших козаків. З літописів зрозуміло, що права звичайних козаків зазнавали гноблення. Зокрема, в Літописі Самовидця автор засуджує знущання голоти над козацькою старшиною.

Список використаних джерел:

1. Дзира Я. І. Літопис Самовидця / Я. І. Дзира – К.: Наук. думка, 1971. – 206 с.
2. Дзира Я. І. Українські літописи XVI – XVIII ст. в радянській історіографії. Історичні джерела та їх використання / Я.І. Дзира – К., 1968. – 213с.
3. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с.
4. Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII ст. (Досліди над Літописом Самовидця) / М. Петровський – Харків, 1930. – 452 с.